

ALEXANDRU ÎN BREVIATORII LATINI TÂRZII

Nelu ZUGRAVU*

Parole-chiave: *Alessandro, Aurelio Vittore, Eutropio, Festo, Pseudo-Aurelio Vittore, l'ideologia imperiale tardoantica.*

Cuvinte cheie: *Alexandru, Aurelius Victor, Eutropius, Festus, Pseudo-Aurelius Victor, ideologia imperială antică târzie.*

Riassunto: *Sulla presenza di Alessandro Magno negli scritti tardoantichi ci sono diverse categorie di contributi storiografici, ma le informazioni presenti nei breviatori del IV secolo (Aurelio Vittore, Eutropio, Festo e Pseudo-Aurelio Vittore) non sono per niente utilizzate. Un simile atteggiamento ha ragioni spiegabili: i riferimenti ad Alessandro sono scarsi e senza alcuna novità nel disegno si presentano la sua biografia e la storia. Ma se le gesta di Alessandro non hanno importanza, se l'immagine non è così ricca come quella della precedente letteratura latina, le informazioni trovate negli breuiaria, anche quantitativamente insignificanti, a volte solo allusive, diventano rilevanti per lo studio della tradizione culturale e dell'ideologia politica e morale romana testimoniata da questi scritti tardoantichi. In questo senso, l'immagine di Alessandro viene utilizzata per sostenere: la legittimità dinastica (Aur. Vict., Caes., 29, 2; Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XL, 17); l'imperialismo romano (Fest., 20, 3); la propaganda del potere per la somiglianza del nome e dell'immagine (Fest., 22, 1; Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XXI, 4); Alessandro come simbolo della cupido triumphandi (Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XXXV, 2).*

Rezumat: *Despre prezența lui Alexandru cel Mare în scrierile antice târzii există mai multe categorii de contribuții istoriografice dar informațiile prezente la breviatorii din sec. IV (Aurelius Victor Eutropius, Festus și Pseudo-Aurelius Victor) nu sunt deloc folosite. Atare lucru are rațiuni explicabile: referirile la Alexandru sunt rare și nu aduc nimic nou în biografia și istoria sa. Dar dacă faptele lui Alexandru nu au importanță, dacă imaginea formată nu e atât de bogată precum e aceea din literatura latină precedentă,*

* Nelu Zugravu: Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Bd. Carol I, nr. 11, Iași 700506; nelu@uaic.ro.

Nota aut.: Abrevierile din izvoarele literare și epigrafice sunt conforme celor din dicționarele și lucrările de specialitate, iar cele ale revistelor sunt conforme celor din *L'Année Philologique*. Alte abrevieri:

BHAC – Bonner Historia-Augusta-Colloquium, Bonn.

HAC – Historiae Augustae Colloquia Nova Series, VI, Colloquium Argentoratense, Bari, 1998; VIII, Colloquium Perusinum, Bari, 2002.

informațiile găsite la breviatori, chiar dacă neînsemnate cantitativ, uneori doar aluzive, devin relevante pentru studiul tradiției culturale și al ideologiei politice și morale romane dovedită de aceste scrieri antice târzii. În acest sens, imaginea lui Alexandru trebuie folosită pentru a susține: legitimitatea sa dinastică (Aur. Vict., Caes., 29, 2; Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XL, 17); imperialismul roman (Fest., 20, 3); propaganda puterii prin asemănarea numelui și imaginii (Fest., 22, 1; Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XXI, 4); Alexandru ca simbol pentru conceptul „cupido triumphandi” (Ps.-Aur. Vict., Epit. Caes., XXXV, 2).

Istoriografia. Despre prezența lui Alexandru în scrierile antice târzii există mai multe categorii de contribuții istoriografice. În primul rând, *edițiile critice* ale diferitelor opere având drept subiect faptele reale sau fabuloase ale macedoneanului redactate în Antichitatea târzie: romanul grec alexandrin din secolul al III-lea¹; *Itinerarium Alexandri* (cca 340)²; *Alexandri Magni Macedonis epitoma rerum gestarum* (cca 360)³; *Res gestae Alexandri Magni Macedonis translatae ex Aesopo Graeco* ale lui Iulius Valerius Alexander Polemius (sub Constantius II)⁴; *De gentibus Indiae et Bragmanibus* a lui Palladius (cca 363/4)⁵; *Liber de morte testamentoque Alexandri Magni* (cca 370)⁶; *Collatio Alexandri Magni cum Dindimo rege Bragmanorum de philosophia per litteras facta* a unui autor grec anonim (*Collatio* I, sec. IV/V)⁷; Pseudo-Ambrosius, *Commonitorium Palladii* – traducerea latină a scrierii lui Palladius atribuită de tradiție lui Ambrosius, dar realizată poate în secolele V sau VI⁸. Se adaugă apoi o serie de *studii și lucrări de-sine-stătătoare* dedicate personalității lui Alexandru în romanul alexandrin sau în alte scrieri din secolul al III-lea (Friedrich Pfister⁹, Corinne Jouanno¹⁰, Elias Koulakiotis¹¹, Consuelo Ruiz-Montero și Josefa Fernandez Zambudio¹²), la autorii greco-latini păgâni și creștini sau la cei arabi (istorici, biografi, hagiografi, panegiriști, teologi ș.a.) din veacurile IV-VIII sau în apocrifele iudeo-creștine de inspirație veterotestamentară (cartea maccabeilor și viziunea profetului Daniel), neotestamentară (apocalipse) ori profană redactate în

¹ van THIEL 1974 [21983]. Vezi și MERKELBACH 1977; CENTANI 1991; PSEUDO-CALLISTHÈNE 1992.

² TABACCO 2000. Vezi și CRACCO RUGGINI 1965, 5 („fra il 340 e il 345”); CALLU 1992, p. 429-444.

³ THOMAS 1966, 1-30; vezi și RUGGINI 1961, 285-357; CRACCO RUGGINI 1965, 7 („tra la fine del IV e al massimo gli inizi del V s.”).

⁴ CALDERAN, ROSELLINI 1993 [2004]. După unii cercetători, această traducere a romanului grec datează de pe la 320 (320-330) – cf. CRACCO RUGGINI 1965, p. 4; CÖLLN, FRIEDE, WULFRAM 2000, p. 7.

⁵ DUNCAN, DERRETT 1960, p. 108-135; PALLAD., *De gentibus Indiae et Bragmanibus*.

⁶ THOMAS 1966, p. 31-49; vezi și RUGGINI 1961, p. 285-357; CRACCO RUGGINI 1965, p. 7.

⁷ CRACCO RUGGINI 1965, p. 21-54; PRITCHARD 1995, p. 255-283; STEINMANN 2000; vezi și HANSEN 1965, p. 351-380; STEINMANN 2001, p. 51-84.

⁸ YANKOWSKI 1962; CRACCO RUGGINI 1965, p. 21-56, cu datarea la p. 47: „sicuramente databile alla fine del IV – inizi V s.”.

⁹ PFISTER 1976.

¹⁰ JOUANNO 2002.

¹¹ KOULAKIOTIS 2006.

¹² RUIZ-MONTERO, FERNANDEZ ZAMBUDIO 2009, p. 297-307.

greacă, ebraică, siriacă, armeană, coptă, etiopiană, arabă, iraniană în secolele IV-IX sau chiar mai târzii (Lellia Cracco Ruggini¹³, Christoph Stöcker¹⁴, François de Polignac¹⁵, Marta Sordi¹⁶, Richard Klein¹⁷, Giorgio Bonamente¹⁸, Juan Pedro Oliver Segura¹⁹, Edmond van't Dack²⁰, Michel M. Mazzaoui²¹, Marie-Claude L'Huillier²², Gerhard Wirth²³, Angelo Michele Piemontese²⁴, Gabriele Marasco²⁵, Claudia Angela Ciangaligni²⁶, Giuliano Tamani²⁷, Giusto Traina²⁸, Timothy David Barnes²⁹, Saber Mansouri³⁰, Siegmär Döpp³¹, Jean-Pierre Callu³², Paolo Desideri³³, Gregory Hays³⁴, Corinne Jouanno³⁵, Mario Casari³⁶, Craig A. Gibson³⁷, Giuseppe Zecchini³⁸, Emeri van Donzel și Andrea Schmidt³⁹, J. Christoph Bürgel⁴⁰ ș.a.⁴¹). De asemenea, trebuie menționate *contribuțiile dedicate imaginii alexandrine a unor suverani romani târzii*⁴², precum Constantinus (Giovanni Pugliese-Carratelli⁴³, Frank Kolb⁴⁴), Iulianus (Carmen Castillo⁴⁵, Rosen Klaus⁴⁶, Daniël Den Hengst⁴⁷, Rowland Smith⁴⁸)

¹³ CRACCO RUGGINI 1965, p. 3-79.

¹⁴ STÖCKER 1979, p. 55-75.

¹⁵ de POLIGNAC 1981, p. 29-51; de POLIGNAC 1982, P. 296-306; de POLIGNAC 1996, P. 135-144.

¹⁶ SORDI 1986 (1989), p. 183-193; SORDI 1990, p. 388-395; SORDI 2002, p. 423-431.

¹⁷ KLEIN 1987, p. 925-989; KLEIN 1999, p. 460-517.

¹⁸ BONAMENTE 1990, p. 257-308.

¹⁹ OLIVER SEGURA 1990, p. 53-62.

²⁰ van't DACK 1991, p. 41-60.

²¹ MAZZAOUI 1991, p. 34-43.

²² L'HUILLER 1992, IV. *Le temps du modèle*.

²³ WIRTH 1993, 20-26, p. 53-77.

²⁴ PIEMONTESE 1995, p. 177-183; PIEMONTESE 2010, p. 31-46.

²⁵ MARASCO 1997, p. 30-34.

²⁶ CIANGALIGNI 1997, p. 59-81; CIANGALIGNI 1998, p. 55-93.

²⁷ TAMANI 1997, p. 221-232.

²⁸ TRAINA 1997, p. 233-240.

²⁹ BARNES 1998, p. 146-149 (Libanius, Iulianus, Ammianus Marcellinus).

³⁰ MANSOURI 1998, p. 137-158.

³¹ DÖPP 1999, p. 193-216.

³² CALLU 1999, p. 33-50.

³³ DESIDERI 2002, p. 169-178.

³⁴ HAYS 2000, p. 204-207; HAYS 2003, p. 124-125.

³⁵ JOUANNO 2002.

³⁶ CASARI 2003, p. 225-237.

³⁷ GIBSON 2007, p. 431-454.

³⁸ ZECCHINI 2007, p. 210-218, în special 202, 205-207, 211, 213, 214.

³⁹ van DONZEL, SCHMIDT 2009, p. 16-62.

⁴⁰ BÜRGEL 2010, p. 21-30.

⁴¹ FINAZZI, VALVO 1998; HARF-LANCNER, KAPPLER, SUARD 1998; GUZMÁN GUERRA 2004, p. 329-363.

⁴² BONAMENTE 1990, p. 257-308.

⁴³ PUGLIESE-CARRATELLI 1979, p. 81-91.

⁴⁴ KOLB 2001, p. 84-85: portul diademei și „misiunea universală” a suveranului.

⁴⁵ CASTILLO 1996, p. 173-181.

⁴⁶ KLAUS 2006, p. 360.

⁴⁷ den HENGST 2010, p. 68-83, în special 81-83 (Iulianus, Libanius, Socrates Scholasticos).

⁴⁸ SMITH 2011, p. 44-106.

sau Heraclius (Gerrit J. Reinink)⁴⁹. În sfârșit, sunt *scurte mențiuni* în biografii ale regelui, precum cea din 2009 a lui Alexander Demandt⁵⁰.

Breviatorii. În contribuțiile amintite, informațiile despre Alexandru din operele breviatorilor latini din veacul al IV-lea (Aurelius Victor cu *Liber de Caesaribus* sau *Caesares*, Eutropius cu *Breuiarium ab Vrbe condita*, Festus cu *Breuiarium rerum gestarum populi Romani* și Pseudo-Aurelius Victor cu *Epitome de Caesaribus*) nu sunt mai deloc valorificate⁵¹. Motivațiile unei asemenea atitudini sunt explicabile: referirile la Alexandru sunt modice și nu aduc nici o noutate la creionarea biografiei și istoriei acestuia. Dar, dacă pentru *gesta* lui Alexandru nu prezintă importanță, dacă imaginea sa nu este una polifațetată precum cea din literatura latină anterioară analizată de Diana Spencer într-o lucrare intitulată *The Roman Alexander. Reading a Cultural Myth* – „absolute monarch, military genius, uncontrollable madman and conquistador par excellence”⁵² –, informațiile din *breuiaria* devin relevante examinate dintr-o altă perspectivă, anume cea a tradiției culturale și a ideologiei politice și morale romane pe care aceste scrieri târzii o colportează. Cum se știe, din punct de vedere al structurii, o bună parte a compendiilor respective se înfățișează ca o succesiune de medalioane biografice, în care rubricile tradiționale ale biografiei de factură suetoniană sunt mai mult sau mai puțin respectate, iar din punct de vedere al intenționalității, au o funcție practică, educativă, mimetică, fiind, mai ales prin recursul la *exempla* și *comparationes* din trecutul istoric greco-latin, o sursă de modele de caracter și comportament, un ghid de evaluare a calităților protagoniștilor și a realității contemporane, un ecou al „propagandei puterii” în statul roman⁵³ și, nu în ultimul rând, un indicator al idealurilor politico-sociale și cultural-religioase împărtășite de autori. De aceea, în rândurile următoare, deși o analiză comparativă ar părea potrivită, vom proceda la o prezentare a fiecărei informații despre Alexandru Macedon din istoriile abreviate amintite, știut fiind că momentul compunerii acestora, statutul cultural al autorilor, condițiile politice și evoluția ideilor au determinat percepții diferite ale personalităților trecutului istoric greco-latin pomenite de breviatorii târzii.

I. Aur. Vict., *Caes.*, 29, 2: *Et interea ad eum [scil. Decius] Iotapiani, qui, Alexandri tumens stirpe per Syriam tentans noua, militum arbitrio occubuerat, ora, uti mos est, inopinato deferuntur...* („În acest timp, îi este adus /lui Decius – n.n./, pe neașteptate, cum e tradiția, capul lui Iotapianus, care, fălindu-se că se trage din Alexander și punând la cale o revoltă în Syria, fusese ucis din vrerea soldaților”).

Sursa acestei informații este imposibil de determinat⁵⁴. În orice caz, conform monedelor descoperite la *Nicopolis*, în nordul Syriei, numele oficial al uzurpatorului era IMP(erator) M(arcus) F(ulvius) (?) RV(fus) (?) IOTAPIANVS AV(gustus)⁵⁵

⁴⁹ REININK 2002, p. 81-94.

⁵⁰ DEMANDT 2009, p. 22-25 (Alexandru în tradiția creștină greacă și în cea orientală).

⁵¹ Ele nu sunt menționate nici în lucrări speciale de analiză a surselor istoriei lui Alexandru – de exemplu, WORTHINGTON 2003.

⁵² SPENCER 2002, p. 41.

⁵³ WHITBY 1998.

⁵⁴ Despre izvoarele acestui capitol vezi ZUGRAVU 2006, p. 32.

⁵⁵ Cf. RIC IV 3, p. 105, nr. 2b – *apud* JOHNE, HARTMANN, GERHARDT 2008, p. 198.

(fig. 1). După unii istorici, el s-ar fi ridicat sub Philippus Arabs, în 248 sau 249, în Orient (*Cappadocia*?⁵⁶, *Syria*?, *Mesopotamia*?), acolo unde fratele împăratului, Gaius Iulius Priscus, în calitate de *rector Orientis*⁵⁷, extorca populația cu impozite enorme⁵⁸. După alții, defecțiunea s-ar fi produs sub Decius, fiind consecința acaparării tronului de către acesta, soldată cu eliminarea fratelui lui Philippus; e sigur însă că înfrângerea lui s-a produs sub Decius⁵⁹. Înrudirea la care face trimitere Aurelius Victor este neclară: după cei mai mulți exegeți, este vorba de Alexandru Macedon, după Christian Körner – breviatorul are în gând pe Severus Alexander⁶⁰. Oricum, antroponimul Iotapianus amintește de vechea dinastie regală commageniană, în rândul căreia sunt atestate mai multe femei cu numele Iotape⁶¹. Dacă uzurpatorul are legătură cu monarhia din *Commagene*, aflată până în 162 î.H. sub dominația regatului seleucid, atunci așa-zisa descendență din Alexandru Macedon se explică prin Seleucizi, care, cum au arătat istoricii, au anexat pe Alexandru printre strămoși – deci înrudirea este fictivă. Dacă se trăgea din Severus Alexander, atunci conexiunea cu regele e la fel de falsă, întrucât – cum se va vedea și mai jos – ultimul împărat din dinastia Severilor a uzurpat el însuși numele suveranului macedonean. De aici, decurge semnificația aparte a legăturii făcute de Aurelius Victor între uzurpatorul Iotapianus și Alexandru, anume *vechea obsesie a ideologiei puterii imperiale, devenite acute în Antichitatea târzie – legitimitatea*. „La legitimită del principato e... tuta la base del potere imperiale”, scria Santo Mazzarino⁶². În condițiile contestării autorității suverane și ale multiplicării puterilor disidente generate de pronunțările militare⁶³, printre strategiile utilizate menite să ofere multora dintre cei ajunși la puterea suverană legitimitate și excelență personală (*auctoritas*), să sublinieze o dată în plus ereditatea și vechimea continuității dinastice se numără ceea ce istoriografia contemporană numește „pretenții”, „preocupări”, „celebrări”, „tentative” sau „revendicări genealogice”, respectiv asumarea unor înrudiri îndoielnice cu monarhi greco-elenistici, latino-sabini sau italici ori cu *gentes* vestite, unele de-o antichitate venerabilă, inventarea unor descendențe din nemuritori, eroi mitologici, oameni politici, generali și *principes boni* anteriori, uzurparea unor *nomina* sau *cognomina* imperiale sau gentilice prestigioase; există o bibliografie impresionantă în acest sens⁶⁴.

⁵⁶ POL. SIL., *Lat.*, I, 38: *Sub quo Iotabianus tyrannus in Cappadocia fuit.*

⁵⁷ HD, 11854.

⁵⁸ ZOS., I, 20, 2; 21, 2.

⁵⁹ Pentru toate acestea, cf. PIR², I 49; KIENAST 1996, p. 202; KÖRNER 2002, p. 278-279; ZUGRAVU 2006, p. 390, nota 587, cu bibliografie; HUTTNER 2008, p. 198-199.

⁶⁰ KÖRNER 2002, p. 278 cu nota 8; ZUGRAVU 2006, p. 390, nota 587; HUTTNER 2008, p. 198.

⁶¹ KÖRNER 2002, p. 278-279; HUTTNER 2008, p. 198.

⁶² MAZZARINO 1966.

⁶³ CHRISTOL 1997; PASCHOUD, SZIDAT 1997; ESCRIBANO 1997, p. 85-120.

⁶⁴ *Exempli gratia*: SYME 1983, p. 63-79; ARRIGONI BERTINI 1987, p. 187-205; SCHEITHANER 1987, p. 65-68; LIPPOLD 1992, p. 380-394; LIPPOLD 2002, p. 309-343; GRÜNEWALD 1990, p. 46-50; MOLÈ VENTURA 1992, p. 129-140, 172-182; BALDINI 1992, p. 73-90; CHASTAGNOL 1994, CLVII-CLIX, 919-923; CHRISTOL 1997, p. 217-218, 219, 221; CHAUSSON 1998a, p. 105-114; CHAUSSON 1998b, p. 395-417; CHAUSSON 2007; TANTILLO 1998, p. 251-265; SETTIPANI 2000; IGNACIO SAN VICENTE 2002, p. 234-240;

II. Eutr., II, 7, 3: *Eo anno etiam Alexandria ab Alexandro Macedono condita est* („Chiar în anul acesta /335 - n.n./, Alexandru Macedon a pus temelii orașului Alexandria”).

Aceasta este singura informație din *breuiaria* care se referă explicit la un eveniment din vremea lui Alexandru Macedon, dar ea este eronată, căci *Alexandria* a fost întemeiată în iarna lui 332/331 B.C.⁶⁵. Având în vedere contextul în care apare, exegeții consideră că ar putea fi vorba chiar de o interpolare⁶⁶.

III.1. Fest., 20, 3: *Vsque ad Indiae fines post Alexandrum accessit* („A ajuns, după Alexandru, până la hotarele Indiei”).

Nu discutăm aici credibilitatea informației, care trebuie să fi fost preluată din vreo biografie imperială (Marius Maximus ?)⁶⁷; ea este întâlnită și la Eutropius, care însă nu-l amintește pe regele macedonean⁶⁸. Traianus a fost, neîndoielnic, unul dintre numeroșii „Alexandri romani”, ca să folosim o expresie a Diane Spencer⁶⁹. Urmând o tradiție ce coboară la Scipio Africanus⁷⁰, *imitatio Alexandri*, „a man who so exemplified extremity of conquest”, după opinia aceleiași autoare⁷¹, este prezentă și în ideologia ioviană, cosmocratică, universalistă traianică⁷², formulată sistematic de Plinius în *Panegiricul* său⁷³, în ipostaza de *simbol al imperialismului roman*, al extensiunii fără sfârșit a limitelor statului (*imperium sine fine*)⁷⁴ – în

ALBA LÓPEZ 2006; ZUGRAVU 2006, p. 418, nota 657; ZUGRAVU 2007, p. 227-230; BADEL, SETTIPANI 2011.

⁶⁵ DEMANDT 2009, p. 166-173.

⁶⁶ HELLEGOUARC'H 1999, p. 18, n. 2.

⁶⁷ Vezi ZUGRAVU 2003, p. 119, n. 477.

⁶⁸ EUTR., VIII, 3, 2: *Vsque ad Indiae fines... accessit*. Eugen Cizek afirmă, pe de o parte, că Traianus a ajuns la limita sudică a frontului creat de Alexandru, iar, pe de alta, nu exclude i-poteza cuceririi platoului iranian până la *Indus* – cf. CIZEK 1980, p. 407 (nota 191), 409.

⁶⁹ SPENCER 2009, p. 251-274, despre Traianus – 265-266. Despre atracția exercitată de Alexandru asupra lui Traianus și despre ideologia sa alexandrină, cf. DIO CASS., LXVIII, 29-30; IULIAN., *Kron.*, 333 a; 336 a; *SHA, Hadr.*, V, 9; CIZEK 1980, p. 352-353, 409; ZECCHINI 1984, p. 195-212; SPENCER 2002, ch. 5.

Despre alți împărați romani asimilați cu Alexandru sau care au avut ca model regele macedonean, vezi lucrările D. Spencer citate anterior și ANDRÉ 1990, p. 11-24; BRACCESI, COPPOLA 1997, p. 189-194; LEME 2009; de asemenea, *infra*; *non uidi* KÜHNEN 2008.

⁷⁰ Despre asimilarea lui Scipio cu Alexandru, vezi LIV., XXVI, 18-19; MASTINO 1986, p. 68; SPENCER 2002, ch. 5; SPENCER 2009, p. 252; TISÈ 2002; TORREGARAY PAGOLA 2003, p. 137-166; BRACCESI 2006, *passim*, în special p. 259-260.

Despre alți *imperatores* romani republicani asimilați cu Alexandru, vezi și MICHEL 1967; GREEN 1978, p. 1-26; ISAGER 1993, p. 75-84; MARTIN 1994, p. 310-314; BALLESTEROS PASTOR 1998, p. 77-85; GRAZZINI 2003, p. 220-236; SPENCER 2002; SPENCER 2009, p. 252-258; TISÈ 2002; CADARIO 2006, p. 25-70; BRACCESI 2006, p. 89-116; den HENGST 2010, p. 68-83; ALMELA VALVERDE 2010, p. 214, nota 78; BIFFI 2011, p. 7-12.

⁷¹ SPENCER 2002, p. 140.

⁷² SPENCER 2009, p. 266. Vezi și CARBÓ GARCÍA, HIDALGO DE LA VEGA 2008, p. 63-86.

⁷³ BEAUJEAU 1955, p. 69-80; CIZEK 1980, p. 140, 190-195.

⁷⁴ BRACCESI 2006, cap. II-IV; LANZA 2002.

cazul de față, populațiile și ținuturile orientale, așa cum, din aceeași perspectivă, le prezentau Arrianus sau Dio Cassius⁷⁵ și, acum, Festus⁷⁶.

Ajungem astfel la cea de-a doua semnificație pe care pasajul în cauză o degajă: Trainus „alexandrificat”⁷⁷ al lui Festus, respectiv cuceritorul Orientului, slujește scopului didactic, pragmatic, al breviarului compus la solicitarea împăratului Valens – respectiv înfățișarea sintetică a istoriei politicii romane în Orient și a confruntărilor dintre „armele Babyloniei și cele ale romanilor” (*Babyloniae ac Romanorum arma conlata sint*), cum scrie el⁷⁸, care să reverbereze asupra strategiei împăratului, ce-și propusese, după victoria asupra goților⁷⁹, declanșarea operațiunilor împotriva rivalului secular – statul part (persan), și să fortifice patriotismul roman⁸⁰: *Nunc Eoas partes totumque Orientem ac positas sub uicino sole prouincias, qui auctores sceptris tuis parauerint, explicabo, quo studium clementiae tuae, quod in isdem propagandis habes, amplius incitetur* („Acum voi arăta cine au fost cei care au dobândit pentru sceptrul tău părțile dinspre răsărit, tot Orientul, ca și provinciile situate în vecinătatea soarelui, pentru ca dorința arzătoare a Clemenței tale de a mări aceste provincii să primească acolo un îndemn mai puternic”⁸¹). Este interesant de observat că, într-o altă scriere din secolul al IV-lea, *Itinerarium Alexandri*, al cărei titlu corect ar trebui să fie, cum a arătat Raffaella Tabacco, editoare din 2000 a textului, *Itinerarium Alexandri Magni Traianique*⁸², operă destinată lui Constantius II angajat „în campania persană” (*Persicam expeditionem*)⁸³, autorul anonim, urmând o concepție deja înrădăcinată în gândirea politică și istoriografică romană (vezi *Caesares* ai lui Iulianus)⁸⁴, evocă același binom Alexandru-Traianus (*Alexandri scilicet Magni Traianique*)⁸⁵; prin urmare, războiul persan victorios și politica orientală anexionistă (*interque prouincias uestra*)⁸⁶ unesc pe regele macedonean, împăratul antonin și suveranul constantinian, e o moștenire lăsată de Alexandru lui Traianus, iar de acesta, prin Constantinus, lui Constantius II (*tibi in Persas hereditarium munus est*)⁸⁷. Aceeași idee se poate desprinde de la Festus: Valens e un legatar al lui Alexandru și Traianus, care-și va spori gloria cu „ramura păcii impusă Babyloniei” (*Babyloniae tibi palma pacis accedat*)⁸⁸.

⁷⁵ DIO CASS., LXVIII, 29; ARR., *Anab.*, VII, 15, 5-6; BOSWORTH 2007, p. 447-448.

⁷⁶ FEST., 20, 2-3.

⁷⁷ După SPENCER 2009: „process of Alexandrification”.

⁷⁸ FEST., 15, 1

⁷⁹ FEST., 30, 2.

⁸⁰ ARNAUD-LINDET 1994, XVII, XIX-XX; ZUGRAVU 2003, p. 117.

⁸¹ FEST., 10, 1.

⁸² TABACCO 2000, XXI.

⁸³ *Itin. Alex.*, 1, 1.

⁸⁴ *Iulian.*, *Caes.*, 335 d; TABACCO 2000, XXIII.

⁸⁵ *Itin. Alex.*, 1, 1.

⁸⁶ *Itin. Alex.*, 1, 5.

⁸⁷ *Itin. Alex.*, 1, 5; 1, 8: *quibuscum tibi sane commune est fatalem hanc belli lineam tangere*; TABACCO 2000, XXIII-XXIV; de asemenea, CALLU 1992, p. 439, 440-441.

⁸⁸ Fest., 30, 2. Realizarea unor opere având ca protagonist pe Alexandru Macedon în preajma unor conflicte cu statul persan pare a fi recurentă, cum este cazul, de exemplu, cu Στρατηγήματα ale lui Polyaeus, compuse prin 163, în timpul când Marcus Aurelius și Lucius Verus erau angajați în războiul partic (162-165) – cf. HUMMOND 1996, p. 23-53.

III.2. Fest., 22, 1: *Aurelius Alexander, quasi fato quodam in exitium Persicae gentis renatus, iuuenis admodum Romani gubernacula suscepit imperii. Ipse Persarum regem nobilissimum Xerxe gloriae uicit* („Aurelius Alexander, născut parcă din nou prin voia sortii întru distrugerea seminției persane, a primit conducerea Imperiului roman încă de foarte tânăr. El însuși l-a învins glorios pe Xerxes – preanobilul rege al perșilor”).

În acest pasaj, Festus se referă la *valoarea de omen a numelui împăratului*⁸⁹. Informația, sustrasă, foarte probabil, tot din vreo biografie imperială, ridică două probleme: mai întâi, *falsul genealogic* pus în slujba legitimității și a prestigiului, izvoarele antice conținând o sumedenie de motivații, care de care mai fanteziste, despre relația dintre regele macedonean și ultimul împărat din dinastia Severilor, pe numele său adevărat (Marcus Iulius Gessius) Bassianus Alexianus. Cum se știe, abia după adoptarea sa de către Heliogabalus și desemnarea ca *Caesar* la 26 iunie 221, a abandonat supranumele Bassianus, tradițional în familia maternă din *Emesa*, și, la solicitarea împăratului, a înlocuit *cognomen*-ul Alexianus, moștenit de la bunicul său matern Gaius Iulius Avitus Alexianus, cu cel de Alexander⁹⁰. Sursa acestei „revendicări genealogice” o constituie descendența la fel de falsă din Caracalla⁹¹ – despre a cărui „alexandrofilie” (Urbano Espinosa) vom vorbi mai jos – promovată de Iulia Maesa și Iulia Mamaea (Alexianus ar fi fost fiul adulterin al lui Caracalla) și care urmărea înlăturarea excentricului Heliogabalus și conservarea tronului în familia Severilor⁹²; oricum, conexiunea dintre Alexandru Macedon și Severus Alexander a devenit una dintre dimensiunile cele mai consistente ale propagandei imperiale⁹³. Cea de-a doua problemă este *falsul istoric* – victoria asupra perșilor în urma campaniei din 232-233: contrar celor spuse de Festus și de alte surse, expediția orientală s-a încheiat lamentabil; totuși, împăratul și-a sărbătorit triumful la 25 septembrie 233 și a purtat ocazional titlurile *Persicus Maximus* sau *Parthicus Maximus*⁹⁴. Acest fals are, la rândul-i, o dublă conotație: una exprimă *ideologia imperială*: după modelul lui Alexandru, conflictul cu perșii era proba supremă a abilităților războinice ale unui suveran; or, lui Severus Alexander, deși tânăr [în momentul declanșării campaniei avea 21 de ani]⁹⁵, ca *nouus Alexander*, îi era destinat să-i biruie pe perși⁹⁶. Aceste așteptări se reflectă, în Orient, și la nivelul conștiinței comune, așa cum o dovedește un interesant graffiti descoperit la

⁸⁹ ZUGRAVU 2003, p. 343, nota 366.

⁹⁰ Pentru toate acestea, vezi ZUGRAVU 2006, p. 363, nota 507, cu izvoare și bibliografie.

⁹¹ RAHIM SHAEYEGAN 2004, 309. El era, de fapt, fiul Iuliei Avia Mamaea și al cavalerului de origine siriană Gessius Marcianus – cf. ZUGRAVU 2006, p. 363, nota 507, cu izvoare și bibliografie.

⁹² Pentru toate acestea, vezi ZUGRAVU 2006, p. 363, nota 507, cu izvoare și bibliografie.

⁹³ DAREGGI 1995, p. 848-858; BLÁZQUEZ 1990, p. 25-36; REQUENA JIMÉNEZ 2001, p. 105-145 (*Alejandro Severo, el nuevo Pérsico*); RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 296-315.

⁹⁴ Cf. ZUGRAVU 2003, 343, nota 368, cu izvoare și bibliografie; ZUGRAVU 2006, p. 366, nota 515, cu izvoare și bibliografie.

⁹⁵ Și fiul lui Philippus nu avea încă 22 de ani când a părăsit ținuturile grecești în primăvara lui 334 a.Chr. – CALLU 1992, p. 441.

⁹⁶ RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 309.

Dura-Europos și analizat mai demult de Jean Gagé, respectiv un horoscop din anii 230-235 al unui oarecare Ἀλέξανδρος Μακεδών născut la 11 decembrie 218⁹⁷. Cea de-a doua conotație exprimă *ideologia senatorială* împărtășită de breviator: Severus Alexander este un *princeps bonus*, desemnat de Senat și conducând cu Senatul⁹⁸.

IV.1. Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXI, 4: *Hic [scil. Caracalla], corpore Alexandri Macedonis conspecto, Magnum atque Alexandrum se iussit appellari, assentantium fallaciis eo perductus uti, truci fronte et ad laeum humerum conuersa ceruice, quod in ore Alexandri notauerat, incedens fidem uultus simillimi persuaderet sibi* („După ce a văzut trupul lui Alexandru Macedon, /Caracalla – n.n./ a poruncit să fie numit *Magnus* și *Alexander*, ajungând, din pricina minciunilor celor ce-l linguseau, până acolo încât, pășind cu o mină firoasă și cu gâtul înclinat spre umărul stâng, cum observase la înfățișarea lui Alexandru, a ajuns să capete convingerea unei foarte mari asemănări <cu acesta> la chip”).

Exegeții au recunoscut în informația anonimului un *hapax*: *cognomen*-ul *Magnus* nu e amintit pentru Caracalla de nici o altă sursă literară anterioară⁹⁹. La Roma, *Magnus* este cunoscut ca fiind atribuit regelui macedonean din vremea lui Plaut (cca 254 – cca 184)¹⁰⁰ și este întâlnit până în vremea epitomatorului nostru atât literar¹⁰¹, cât și artistic (contorniați dintre cca 350-425, care îl reprezentau pe Alexandru ca Hercule cu apelativul latin *Magnus* sau *Macedonicus* sau ca rege diademat și legenda gr. *Megas*¹⁰²). Cum se știe, primul *imperator* roman republican care a adoptat acest titlu a fost Pompei, foarte probabil la sfârșitul anului 61 î.H. (după unii cercetători, mai devreme), ca semn al triumfului asupra celor trei părți ale universului – Europa, Lybia (Africa), Asia¹⁰³. *Cognomen*-ul *Magnus* pentru Caracalla apare *doar* pe epigrafe începând de la sfârșitul anului 212 (*magnus princeps, magnus imperator*), fiind amplu atestat după moartea sa în formulele *Diuus Magnus Antoninus, Diuus Antoninus Magnus, Diuus Magnus Antoninus Pius*¹⁰⁴; se întâlnește, de asemenea, pe papyri în limbă greacă¹⁰⁵. Cum lasă să se înțeleagă epitomatorul, acest titlu ar putea trece drept o manifestare a binecunoscutei „alexandrofili” a

⁹⁷ RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 299-300.

⁹⁸ SHA, *Alex. Seu.*; CHASTAGNOL 1994, CLIV, p. 555-559.

⁹⁹ FESTY 1999, p. 292. Totuși, sursa acestei informații pare a fi Marius Maximus – ZUGRAVU 2012, p. 38, cu bibliografie.

¹⁰⁰ PLAUT., *Most.*, 775; ALMELA VALVERDE 2003, p. 10; ALMELA VALVERDE 2010, p. 214, nota 78.

¹⁰¹ *Pan.*, 6 [7], 17, 2 (a. 310); 19 [9], 5, 1 (a. 313); 2 [12], 8, 4 (a. 389); SHA, *Carac.*, II, 2; *Alex. Seu.*, V, 1-2; XI, 2; 4; XXXI, 5; XXXV, 1; 4; XXXIX, 1; LXIV, 3; *Tyr. tr.*, XIV, 4; *Prob.*, I, 2; CRACCO RUGGINI 1965, p. 10-11.

¹⁰² CRACCO RUGGINI 1965, p. 12-17, în special 12; DAHMEN 2007, p. 152.

¹⁰³ LIV., XXX, 45; *Per. CIII.*, 12; PLIN., *Nat.*, VII, 96; VIII, 98; PLUT., *Crass.*, 7, 1; 12, 4; *Pomp.*, 13, 4-5; 7; 18, 3; 23, 2; 45, 5; 46, 1; Suet., *Cal.*, 35, 1; APP., BC, I, 4; II, 86; 91; *Mith.*, 118; DIO CASS., XXXVII, 21; AMM., XIV, 11, 32; SHA, *Alex. Seu.*, XI, 4; RICHARD 1974, p. 653-659; GREENHALGH 1981, p. 28-29, 122-146; MASTINO 1986, p. 68-69; AMELA VALVERDE 2001, p. 185-202; AMELA VALVERDE 2003, p. 10-11; AMELA VALVERDE 2010, p. 205-216; SPENCER 2002, ch. 5; SPENCER 2009, p. 252-256; TEMELINI 2006.

¹⁰⁴ Vezi, cu numeroase exemple, MASTINO 1981; MASTINO 1984, p. 559-560; MASTINO 1986, p. 91-92.

¹⁰⁵ SIJPESTEIJN 1982, p. 104-106.

lui Caracalla, despre care scriu pe larg istoricii Herodianus și Dio Cassius și, în mai mică măsură, *Historia Augusta* și o demonstrează diferitele reprezentări de pe monede (*Caesarea*, *Heliopolis*) și medalioane (Abukir)¹⁰⁶ (fig. 2). Însă, așa cum a arătat Attilio Mastino și, mai recent, Molina Bancari, asumarea acestui titlu este în strânsă legătură cu promovarea de către fiul lui Septimius Severus a unei ideologii cosmocratice coerente, ce urmărea punerea în operă a imperiului universal gândit de Alexandru. Acordarea cetățeniei romane tuturor locuitorilor Imperiului prin așa-numita *constitutio Antoniniana*, emisă tot în 212, reprezenta un prim pas spre împlinirea intuiției geniale a urmașului lui Filip al II-lea, care proiecta să facă din tot omul liber un „cetățean al lumii” (*kosmopolitēs*) într-un stat considerat o „adunare universală” (*ekklesia katholikē*). Titlul de *Magnus* reflectă extinderea spațială și juridică a romanității de care principele, asemenea suveranului macedonean ce-i unise pe greci și barbari, era în întregime responsabil¹⁰⁷.

Cât privește adoptarea numelui *Alexander*, exegeții consideră informația necredibilă¹⁰⁸. Cu toate acestea, Ioannes Antiochenus, inspirat din Herodianus, scria că, o dată ajuns în Macedonia, imediat, Caracalla s-a autonumit Alexandros (Ἐπεὶ δὲ καὶ Μακεδονίαν ἀφίκετο, εὐθέως [τε] Ἀλέξανδρον ἑαυτὸν ὠνόμασεν)¹⁰⁹; această mențiune e în concordanță cu ceea ce spunea Dio Cassius, anume că principele se credea Alexandru însuși (*philalexandrôtatos*), pretinzând că sufletul regelui se reîncarnase în el, „pentru a găsi astfel o existență mai lungă”, prima viață fiindu-i, cum se știe, foarte scurtă¹¹⁰.

În sfârșit, descrierea reprezentării artistice asemenea suveranului macedonean este apropiată de cea din *Historia Augusta*, culegere de biografii relativ contemporană *Epitome*-i: *Egressus uero pueritiam seu patris monitis seu calliditate ingenii siue quod se Alexandro Magno Macedoni aequandum putabat, restrictior, grauior, uultu etiam truculentior* /truci fronte la Pseudo-Aurelius Victor – n.n./ *factus est...* („Ieșit din vârsta copilăriei, fie sub influența tatălui, fie datorită propriilor sale înclinații, fie la gândul de a fi la fel cu Alexandru Macedon, a început să devină mai rezervat, mai grav, cu o înfățișare inspirând chiar răutate”)¹¹¹. Informația este confirmată de portretele păstrate¹¹² (fig. 3-4), care amintesc de Alexandru „oficial” al lui Lysippus¹¹³ (fig. 5-7). Cum arăta Diana Spencer, Alexandru era o „popular icon”¹¹⁴, un „media-conscious monarch”¹¹⁵; „in Alexander, we find an appropriate

¹⁰⁶ HDN., IV, 8-10; DIO CASS., LXXV, 13; LXXVII, 7-9; 22; LXXIX, 1; SHA, *Carac.*, II, 1-2; ESPINOSA 1990, p. 37-51; CHRISTOL 1997, p. 40-41; ARCINLERGA LIZ 2007, p. 63; DAHMEN 2007, p. 48-56, 142 urm.; DAHMEN 2008, p. 125-127; RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 294-296; den HENGST 2010, p. 78-81.

¹⁰⁷ MASTINO 1984, p. 559-563; MASTINO 1986, p. 91-94; MOLINA BANCARI 2000, p. 17-29. Vezi și CLEVENOT 1988, p. 107-109; RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 295-296.

¹⁰⁸ FESTY 1999, p. 132, nota 6.

¹⁰⁹ IOANN. ANTIOCH., fr. 214.

¹¹⁰ DIO CASS., LXXVII, 7.

¹¹¹ SHA, *Carac.*, II, 1.

¹¹² HANNESTAD 1989, p. 233-234; RÖßLER 1993, p. 334-339, Abb. 1.

¹¹³ PLUT., *De Alexandri Magni fortuna aut virtute*, 335 A-C; *Alex.*, 4-12; SCHWANZERBERG 1975, p. 249-253; CASTELLI 2008, p. 3-4; MIHALOPOULOS 2009, p. 275-281, fig. 15.2-3.

¹¹⁴ SPENCER 2009, XV.

¹¹⁵ SPENCER 2009, p. 7.

model for the increasing importance of celebrity and media manipulation in public life"¹¹⁶; cu alte cuvinte, similitudinea imagistică dintre Alexandru și Caracalla avea un impact deosebit în propaganda puterii imperiale.

IV.2. Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXV, 2: *Iste [scil. Aurelianus] haud dissimilis fuit Magno Alexandro seu Caesari dictatori; nam Romanum orbem triennio ab inuasoribus recepit, cum Alexander annis tredecim per uictorias ingentes ad Indiam perueniret et Gaius Caesar decennio subegerit Gallos, aduersum ciues quadriennio congressus* („El /Aurelianus – n.n./ n-a fost cu nimic mai prejos de Alexandru cel Mare sau de dictatorul Caesar, căci în trei ani a recuperat de la invadatori lumea romană¹¹⁷, în vreme ce Alexandru a ajuns în India după 13 ani de mărețe victorii [sic!]¹¹⁸, iar Gaius Caesar i-a supus pe galli în zece ani, luptând patru ani și împotriva propriilor concetățeni”).

Și această informație a fost calificată drept un *hapax*¹¹⁹. Ea reprezintă un ecou stins al orgoliului și patriotismului roman afirmat încă de Titus Livius în capitolele 17-19 din cartea a IX-a a scrierii sale, în care, făcând „istorie ipotetică”¹²⁰, se întreba care ar fi fost deznodământul unei coliziuni macedo-romane, afirmându-și convingerea că rezultatul ar fi fost categoric în favoarea romanilor, datorită, printre altele, valorii militare cu nimic mai prejos, chiar superioare, celeia a regelui macedonean a unor consuli și dictatori contemporani acestuia – Valerius Corvus, C. Marius Rutilius, T. Manlius Torquatus, L. Papirius Cursor, Q. Fabius Maximus ș.a.¹²¹. Pentru epitomator, Alexandru, „conquistador par excellence”¹²², este un *antimodel*, prilejuindu-i autorului să-și susțină unul dintre puținele și, în orice caz, cele mai originale aspecte ale „gândirii” sale politice și istorice, anume antimilitarismul, antiexpansionismul, pacifismul¹²³: Aurelianus este comparat cu acesta nu pentru acțiunile lui expansioniste, ci pentru că, într-un timp incomparabil mai mic decât a avut nevoie macedoneanul pentru a face vaste cuceriri, a restabilit unitatea Imperiului deșirat de secesiuni și atacuri externe. „Armele nu trebuie niciodată ridicate decât în speranța unui folos important”, menționa el un *dictum* augustan¹²⁴ – de exemplu, pentru a salva statul de agresiunea externă și de tendințele centrifuge, așa cum făcuse Aurelianus.

¹¹⁶ SPENCER 2009, XIII.

¹¹⁷ Este vorba despre luptele cu invadatorii germanici – alamanni, iuthungi și, poate, marcomanni – care, la sfârșitul anului 270, profitând de eliminarea lui Quintillus, trecuseră Dunărea Superioară și ajunseseră în Câmpia Padului; înfruntările au avut loc în prima parte a anului 271 (martie/mai?); inițial, Aurelianus a suferit o înfrângere la *Placentia* (Piacenza), dar a restabilit situația, învingând pe barbari în apropiere de *Fanum Fortunae* (Fano) și apoi *Ticinum* (Pavia) – vezi ZUGRAVU 2012, p. 460-461, nota 537.

¹¹⁸ Eroare: Campania lui Alexandru în Orient s-a desfășurat între 333 și 325 a.Chr., așadar doar 8 ani (HECKEL 2002; DEMANDT 2009, p. 105-270); cifra 13 indicată de epitomator are în vedere întreaga domnie – 336-323 a.Chr.

¹¹⁹ FESTY 1999, p. 283.

¹²⁰ CEAUȘESCU 2000, p. 108.

¹²¹ CEAUȘESCU 2000, p. 108-109; BRACCESI 2006, p. 199-224.

¹²² SPENCER 2002, p. 41.

¹²³ Vezi și SCHLUMBERGER 1974, p. 22-23, 60, 85, 96; FESTY 1999, p. 110 (nota 9), 190-191 (nota 19), 213 (nota 14), 236-237 (nota 27), 233 (nota 14); ZUGRAVU 2012, p. 95-97.

¹²⁴ PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, I, 12.

Antimilitarismul, pacifismul autorului *Epitome*-i se explică prin contextul politico-militar de la finalul secolului al IV-lea, după dezastrul de la *Hadrianopolis* (378), când, așa cum scria Hieronymus, *Romanus orbis ruit*¹²⁵. În planul ideologiei politice, se regădesc multe dintre ideile consacrate în secole de expansiune și superioritate a civilizației romane și apar altele noi: *imperium sine fine* a cedat locul lui *imperium restitutum*, aroganța invincibilității și a triumfului – psihologiei înfrângerii, utopiei victoriei și păcii universale¹²⁶. Este interesant de observat că, așa cum au subliniat specialiștii, din perspectiva aceleiași ideologii pacifiste, „filantropice”, alți doi contemporani ai breviatorului – Themistios și Orosius – l-au valorizat negativ pe Alexandru¹²⁷, condamnând acțiunile sale belicoase duse din dorința de faimă și care au provocat „ruina întregii lumi” (*illa Alexandri tempora... detestanda propter ruinam qua totus orbis euersus est*)¹²⁸. În termenii lui Pseudo-Aurelius Victor, Alexandru este un simbol a ceea ce el numește *ardor triumphandi*¹²⁹, *cupido gloriae*¹³⁰, *appetentia gloriae*¹³¹ sau *cupido triumphandi*¹³². Istoricii au arătat că percepția lui Alexandru în cultura romană a fost una ambivalentă, contradictorie, înclinată însă spre adversitate, așa cum o arată aprecierile, în general negative, ale lui Cicero, Titus Livius, Seneca, Lucanus, Valerius Maximus, Trogus Pompeius¹³³, dar și ale autorilor greci „loialiști”¹³⁴. Pe lângă numeroase alte metehne – pervertirea, prin orientalizare, a valorilor grecești autentice, absolutismul, moralitatea decăzută, labilitatea psihică ș.a. – regelui macedonean i se imputa ceea ce, după informația lui Plutarh din *Regum et imperatorum apophthegmata*, Augustus numea incapacitatea lui de a înțelege că a organiza un imperiu e un act superior cuceririi lui¹³⁵.

IV.3. Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XL, 17: *Is [scil. Galerius] insolenter affirmare ausus est matrem more Olympiadis, Alexandri Magni creatricis, compressam dracone semet concepisse* („/Galerius – n.n./ a îndrăznit să afirme cu nerușinare că mama sa, la fel ca Olympiada, mama lui Alexandru cel Mare, l-a zămislit din împreunarea cu un balaur”).

¹²⁵ HIER., *Ep.* LX, 16; CXXVIII, 5.

¹²⁶ Vezi detaliat ZUGRAVU 2012, p. 97-101.

¹²⁷ Vezi *supra*; pentru Themistios – DESIDERI 2002, p. 169-178, în special 178; pentru Orosius – SORDI 1986 (1989), p. 183-193; SORDI 1990, p. 388-395; SORDI 2002, p. 423-431.

¹²⁸ OROS., III, 20, 10; SORDI 2002, p. 424.

¹²⁹ PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, I, 10.

¹³⁰ PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, XLIII, 1 și 8.

¹³¹ PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, XV, 6.

¹³² PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, XLVIII, 10.

¹³³ CRACCO RUGGINI 1965, p. 19, cu trimiteri la nota 36; CEAUȘESCU 1974, p. 153-168; WIRTH 1975, p. 181-221; CEAUȘESCU 2000, p. 107-113; SPENCER 2002, ch. 2-5; WARDLE 2005, p. 141-162.

¹³⁴ PLÁCIDO 1990, p. 58-75; PLÁCIDO 1995, p. 131-138; SCHMIDT 1999, p. 272-299, în special 296-299 („barbarizarea” lui Alexandru); BOSWORTH 2007, p. 447-453; MIGLIARIO 2009, p. 513-517.

¹³⁵ PLUT., *Regum et imperatorum apophthegmata* 207, 8 D – *apud* CEAUȘESCU 2000, p. 111, nota 24; den HENGST 2010, p. 75. Despre superioritatea lui Augustus față de Alexandru, cf., de asemenea, BRACCESI 2006, p. 117 sqq.; BRACCESI 2010, p. 245-247.

Informația constituie un alt *hapax*¹³⁶. Din punct de vedere al semnificației, pasajul reflectă un vechi motiv al ideologiei imperiale păgâne – descendența divină, Alexandru fiind modelul prin excelență al suveranului coborât din zei¹³⁷. Pentru Galerius, pretinsa origine divină – de data aceasta, asemenea lui Romulus, din Marte – mai este amintită de Lactantius¹³⁸ și făcea parte din propaganda pusă în slujba legitimității, întâlnită și în cazul altor împărați romani¹³⁹.

Dar de ce dintr-un *draco*? descendența, prin mama sa Romula, din daci¹⁴⁰, al căror stindard era un *draco*? (fig. 8-10). Lactantius scrie să Galerius urmărea să schimbe titulatura Imperiului din *Romanum* în *Daciscum* (*non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur*)¹⁴¹; cum a arătat Giuseppe Zecchini, aceasta e propagandă constantiniană¹⁴². Mai degrabă, importanță ar avea faptul că avea sub jurisdicție dioceza *Macedonia* (fig. 11-12): în aceste ținuturi, era practicat cultul unor divinități numite *dracco* și *draccena*, așa cum o demonstrează o inscripție din vremea lui Heliogabalus de la *Scupi*, atunci în provincia *Moesia superior*, pusă de un anume Epitynchanus, *servus* al senatorului Furius Octavianus; interesant în această epigrafă este că cele două zeități sunt asociate cu o alta – *Alexandrus*, interpretat de Edmund Groag ca un Alexandru Macedon *rediuuius*¹⁴³. Tot aici era locul de naștere al lui Alexandru, a cărui mamă, Olympia, se culca cu șerprii, după informația lui Plutarh¹⁴⁴ (fig. 13). De altfel, așa cum au arătat specialiștii, la *Beroia*, în *Macedonia*, în prima jumătate a secolului al III-lea (de la Heliogabalus la Philippus Arabs), s-au emis monede autonome de aur, argint și bronz pe care, alături de Alexandru, figurează și Olympia pe *cline* cu *draco* pe braț; imaginea a supraviețuit pe contorniații din secolul al IV-lea¹⁴⁵ (fig. 14). În sfârșit, un alt argument îl constituie victoria asupra perșilor în urma campaniei dintre 297-299, care l-au îndreptățit pe Galerius la un comportament alexandrin, așa cum pare s-o arate arcul de la *Thessalonica* (fig. 15-17).

În concluzie, mențiunile din *breuiaria* târzii despre Alexandru sunt interesante exemple pentru modul în care figura acestuia a fost utilizată în ideologia imperială târzie.

Ediții ale breviatorilor târzii folosite

Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*. Carte despre împărați, editio bilinguis,

¹³⁶ FESTY 1999, p. 284.

¹³⁷ BRACCESI 2006, p. 15-36; DEMANDT 2009, p. 175-179.

¹³⁸ LACT., *Mort.*, IX, 9: *alterum Romulum*.

¹³⁹ HEKSTER 2006, p. 24-35.

¹⁴⁰ LACT., *Mort.*, IX, 2; PS.-AUR. VICT., *Epit. Caes.*, XL, 16.

¹⁴¹ LACT., *Mort.*, XXVII, 8.

¹⁴² ZECCHINI 1992, p. 915-933.

¹⁴³ HD, 35979: *Scupi, Moesia superior: Iovi et Iuno/n[i] et Draccon/ni(!) et Draccon/nae(!) et Alexandro Epi/tynchanus (servus) / [F]uri Octavi[ani] / c(larissimi) v(iri) posuit*. Cf. RAHIM SHAEYEGAN 2004, p. 299. Înclinăm să credem că e vorba, mai degrabă, de Alexander din Asia Mică – LUK., *Alex*.

¹⁴⁴ PLUT., *Alex.*, 2, 4-6.

¹⁴⁵ CRACCO RUGGINI 1965, p. 14, cu lungă notă 25; DEMANDT 2009, p. 175, Abb. 17 b.

traducere de M. Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2006.

Pseudo-Aurélius Victor, *Abrégé des Césars*, texte établi, traduit et commenté par M. Festy, Paris, 1999.

Pseudo-Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*. *Epitomă despre împărați*, editio bilinguis, traducere și considerații lingvistice de M. Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, note și comentarii, indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2012.

Flavius Eutropius, *Breviar de la întemeierea Romei*, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii de Gh. I. Șerban, Brăila, 1997.

Eutrope, *Abrégé d'histoire romaine*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1999.

Festus, *Abrégé des hauts faits du peuple romain*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1994.

Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*. *Scurtă istorie a poporului roman*, editio bilinguis, traducere de M. Alexianu și R. Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2003.

BIBLIOGRAFIE

ALBA LÓPEZ 2006 – A. Alba López, *Príncipes y tiranos. Teología y poder imperial en el siglo IV d.C.*, Madrid, 2006.

AMELA VALVERDE 2001 – L. Amela Valverde, *Los Trofeos de Pompeyo*, în *Habis*, 32 (2001), p. 185-202.

ALMELA VALVERDE 2003 – L. Almela Valverde, *Cneo Pompeyo Magno. El defensor de la República romana*, Signifer Libros, Madrid, 2003.

ALMELA VALVERDE 2010 – L. Almela Valverde, *El áureo de Cn. Pompeyo Magno (RRC 402/1)*, în *ETF(hist)*, 23 (2010) (<http://espacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:ETFSerieII2010232090&dsID=Documto.pdf>).

ANDRÉ 1990 – J.-M. André, *Alexandre le Grand, modèle et repoussoir du prince (d'Auguste à Néron)*, în *Neronia IV. Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos. Actes du IVe Colloque international de la SIEN*, édité par J. M. Croisille, Bruxelles, 1990, p. 11-24.

ARCINLERGA LIZ 2007 – P. Arcinlerga Liz, *Nueva unidades militares del ejército imperial romano durante la dinastía de los Severos*, *Iberia* 10 (2007), p. 63.

ARNAUD-LINDET 1994 – M.-P. Arnaud-Lindet, în *Festus, Abrégé des hauts faits du peuple romain*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1994.

ARRIGONI BERTINI 1987 – M. G. Arrigoni Bertini, *Tentativi dinastici e celebrazioni genealogiche nel tardo impero (III-IV sec. d. C.)*, *RSA* 10 (1987), p. 187-205.

BADEL, SETTIPANI 2011 – *Les strategies familiales dans l'Antiquité tardive. Actes du colloque tenu à la Maison des Sciences de l'Homme les 5-7 février 2008 (USR 710-L'Année épigraphique)*, édité par Chr. Badel et Chr. Settiani, De Boccard, 2011 (sub tipar).

BALDINI 1992 – A. Baldini, *Claudio Gotico e Costantino*, în *Costantino il Grande dall'Antichità all'Umanesimo*, a cura di G. Bonamente e F. Franca, Macerata, 1992, p. 73-90.

BALLESTEROS PASTOR 1998 – L. Ballesteros Pastor, *Lucio Licinio Lúculo: episodios de imitatio Alexandri*, *Habis* 29 (1998), p. 77-85.

BARNES 1998 – T. D. Barnes, *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*, Ithaca, 1998, p. 146-149.

BEAUJEAU 1955 – J. Beaujeau, *La religion romaine à l'apogée de l'Empire, I, La politique religieuse des Antonins (96-192)*, Paris, 1955.

BIFFI 2011 – N. Biffi, *L'imitatio Alexandri di Lucullo: un'aggiunta*, *InvLuc*, 33 (2011), p. 7-12.

BLÁZQUEZ 1990 – J. M. Blázquez, *Alejandro Magno modelo de Alejandro Severo*, în *Neronia IV. Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos. Actes du IVe Colloque international de la SIEN*, édités par J. M. Croisille, Bruxelles, 1990, p. 25-36.

BONAMENTE 1990 – G. Bonamente, *L'apoteosi degli imperatori romani nell'Historia Augusta*, în *XV Miscellanea Greca e Romana*, Roma, 1990, p. 257-308.

BOSWORTH 2007 – A. B. Bosworth, *Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory*, în *A Companion to Greek and Roman Historiography*, edited by J. Marincola, II, Blackwell Publishing Ltd, Singapore, 2007, p. 447-448.

BRACCESI, COPPOLA 1997 – L. Braccesi, A. Coppola, *Il matricida (Nerone, Agrippina e l'imitatio Alexandri)*, *DHA* 23/1 (1997), p. 189-194.

BRACCESI 2006 – L. Braccesi, *L'Alessandro occidentale: il Macedone e Roma*, «L'Erma» di Bretschneider, Roma, 2006.

BRACCESI 2010 – L. Braccesi, *Orazio, Curzio Rufo e ul cantore di Alessandro*, *Athenaeum*, 98/1 (2010), p. 245-247.

BÜRGELE 2010 – J. Chr. Bürgel, *On Some Sources of Nizāmī's Iskandar-nāma*, în *The Necklace of the Pleiades. 24 Essays on Persian Literature, Culture and Religion*, F. Lewis and S. Sharma, Leiden University Press, 2010, p. 21-30.

CADARIO 2006 – M. Cadario, *Le statue di Cesare a Roma tra il 46 e il 44 a.C. La celebrazione della vittoria e il confronto con Alessandro e Romolo*, *Acme* 59/3 (2006), p. 25-70.

CALDERAN, ROSELLINI 1993 [2004] – Iuli Valeri Res gestae Alexandri Macedonis translatae ex Aesopo Graeco, adhibitis schedis Roberti Calderan edidit Michaela Rosellini, Stuttgart-Leipzig, 1993; editio correctior cum addendis, München-Leipzig, 2004.

PSEUDO-CALLISTHÈNE 1992 – Pseudo-Callisthène, *Le Roman d'Alexandre*, traduit et commenté par G. Bounoure et B. Serret, Les Belles Lettres, Paris, 1992.

CALLU 1992 – J.-P. Callu, *La préface à l'Itinéraire d'Alexandre*, în *De Tertullien aux Mozarabes, I/2, Antiquité tardive et christianisme ancien (IIIe – VIe siècles). Mélanges offerts à Jacques Fontaine*, M.-H. Jullien (coord.), Institut des Études Augustiniennes, Paris, 1992, p. 429-444.

CALLU 1999 – J.-P. Callu, *Alexandre dans la littérature latine de l'Antiquité*, în L. Harf-Lancner, C. Kappler, F. Suard (éds.), *Alexandre le Grand dans les littératures occidentales et proche-orientales. Actes du Colloque de Paris, 27-29 novembre 1997*, Paris, 1999, p. 33-50.

CARBÓ GARCÍA, HIDALGO DE LA VEGA 2008 – J. R. Carbó García, M. J. Hidalgo De La Vega, *El ecumenismo romano en la época de Trajano: espacios de inclusión y exclusión*, în *SHHA*, 26 (2008), p. 63-86 (http://campus.usal.es/~revistas_trabajo/index.php/0213-2052/article/view/1589/1654).

CASARI 2003 – M. Casari, *La fontana della vita tra Silvestro e Hıḍḡ: Alessandro e Costantino a confronto*, în *Medioevo romanzo e orientale. Macrotesti fra Oriente e Occidente. IV Colloquio internazionale Medioevo romanzo e orientale*, a cura di G. Carbonaro, E. Creazzo, N. L. Tornesello, Rubbettino, 2003, p. 225-237.

CASTELLI 2008 – C. Castelli, *Lo sguardo di Alessandro. Semantica ed ethos*, în *Acme*, 61/3 (2008), 3-4 (<http://www.ledonline.it/acme/allegati/Acme-08-III-01-Castelli.pdf>).

CASTILLO 1996 – C. Castillo, *Emperadores del pasado en las Res Gestae de Ammianus Marcellinus*, în A. Virgourt, X. Lorient, A. Bérenger-Badel, B. Klein (éds.), *Pouvoir et religion dans le monde romain: en hommage à Jean-Pierre Martin*, Paris, 1996, p. 173-181.

CEAUȘESCU 1974 – P. Ceașescu, *La double image d'Alexandre le Grande à Rome. Essai d'une explication politique*, *StCl* 16 (1974), p. 153-168.

CEAUȘESCU 2000 – Gh. Ceaușescu, *Orient și Occident în lumea greco-romană*, București, 2000.

CENTANI 1991 – *Il Romanzo di Alessandro*, a cura di M. Centani, Torino, 1991.

CHRISTOL 1997 – M. Christol, *L'Empire romain du IIIe siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*, 2e tirage, Paris, 1997.

CIANGALIGNI 1997 – C. A. Ciangalighi, *Alessandro e l'incendio di Persopoli nelle tradizioni greca e iranica*, în *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Forme e modi di trasmissione. Atti del Seminario Nazionale (Trieste, 19-20 settembre 1996)*, a cura di A. Valvo, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 1997, p. 59-81.

CIANGALIGNI 1998 – C. A. Ciangalighi, *Gli antecedenti del Romanzo Siriaco di Alessandro*, în *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Il «Romanzo di Alessandro» e altri scritti. Atti del Seminario internazionale di studio, Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997*, a cura di R. B. Finazzi e A. Valvo, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 1998, p. 55-93.

CHASTAGNOL 1994 – A. Chastagnol, în *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, édition bilingue latin-français, traduction du latin par A. Chastagnol, Paris, 1994.

CHAUSSON 1998a – F. Chausson, *Remarques sur les généalogies impériales dans l'Histoire Auguste: le cas de Théodose*, HAC VI, 1998, p. 105-114.

CHAUSSON 1998b – F. Chausson, *Les lignages mythiques dans quelques revendications généalogiques sous l'Empire romain*, în *Généalogies mythiques. Colloque du centre de recherche sur les mythologies de l'Université de Paris X à Chantilly 1995*, éd. D. Auger et S. Said, Nanterre, 1998, p. 395-417.

CHAUSSON 2007 – F. Chausson, *Stemmata aurea. Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe s. ap. J.C.*, Roma, 2007.

CIZEK 1980 – E. Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.

CLEVENOT 1988 – M. Clevenot, *La double citoyenneté. Situation des chrétiens dans l'Empire romain*, în *Mélanges Pierre Lévêque*, édités par M.-M. Mactoux et E. Geny, 1, Religion, Paris, 1988, p. 107-109.

CÖLLN, FRIEDE, WULFRAM 2000 – *Einleitung: Alexanderdichtungen im Mittelalter. Kulturelle Selbstbestimmung im Kontext literarischer Beziehungen*, în J. Cölln, S. Friede und H. Wulfram (hrsg.), *Alexanderdichtungen im Mittelalter. Kulturelle Selbstbestimmung im Kontext literarischer Beziehungen*, Wallstei Verlag, 2000, p. 7.

CRACCO RUGGINI 1965 – L. Cracco Ruggini, *Sulla cristianizzazione della cultura pagana: il mito greco e latino di Alexandro dall'età Antoniniana al medio evo*, Athenaeum 43 (1965), p. 3-79.

van't DACK 1991 – E. van't Dack, *Alexandre le Grande dans l'HA. Vita Severi Alexandri 30.3 et 50.4*, în *BHAC 1986/1989*, Bonn, 1991, p. 41-60.

DAHMEN 2007 – K. Dahmen, *The Legend of Alexander the Great on Greek and Roman Coins*, Routledge, Abingdon-New York, 2007.

DAHMEN 2008 – K. Dahmen, *Alexanderschilde und Alexanders Schild(e)*, GFA 11 (2008), p. 125-127 (<http://gfa.gbv.de/dr/gfa,011,2008,a,08.pdf>).

DAREGGI 1995 – G. Dareggi, *Severo Alexandro, Romanus Alexander, e il complesso santuarioale di Thugga*, Latomus 53/4 (1994), p. 848-858.

DEMANDT 2009 – A. Demandt, *Alexander der Grosse. Leben und Legende*, Verlag C. H. Beck, München, 2009.

DESIDERI 2002 – P. Desideri, *Alessandro nei discorsi politici di Temistio*, în „*Humana sapit*”. *Études d'Antiquité tardive offertes à Lellia Cracco Ruggini*, édité par J.-M. Carrié et R. Lizzi Testa, préface de P. Brown, Brepols, Turnhout, 2002, p. 169-178.

van DONZEL and SCHMIDT 2009 – E. van Donzel and A. Schmidt (eds.), *Gog und Magog in Early Easter Christian and Islamic Sources. Sallam's Quest for Alexander's Wall*, Brill,

Leiden, 2009, p. 16-62.

DÖPP 1999 – S. Döpp, *Alexander in spätlateinischer Literatur*, GFA 2 (1999), p. 193-216 (<http://www.gfa.d-r.de/2-99/doepp.pdf>).

DUNCAN, DERRETT 1960 – J. Duncan, M. Derrett, *Palladii de vita Bragmanorum narratio*, C&M 21 (1960), p. 108-135.

ESCRIBANO 1997 – M. V. Escribano, *La ilegitimidad politica en los textos historiográficos y jurídicos tardios* (Historia Augusta, Orosius, Codex Theodosianus), RIDA 44 (1997), p. 85-120 (<http://www2.ulg.ac.be/vinitor/rida/1997/escribano.pdf>).

ESPINOSA 1990 – U. Espinosa, *La Alejandrofilia de Caracalla en la antigua historiografía*, în *Neronia IV. Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos. Actes du IVe Colloque international de la SIEN*, édités par J. M. Croisille, Bruxelles, 1990, p. 37-51.

FESTY 1999 – M. Festy, în *Pseudo-Aurélius Victor, Abrégé des Césars*, texte établi, traduit et commenté par M. Festy, Paris, 1999.

FINAZZI, VALVO 1998 – *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Il «Romanzo di Alessandro» e altri scritti. Atti del Seminario internazionale di studio, Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997*, a cura di R. B. Finazzi e A. Valvo, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 1998.

GIBSON 2007 – C. A. Gibson, *Alexander in the Tychaion: Ps.-Libanius on the Statues*, GRBS 47/4 (2007), p. 431-454 (<http://grbs.library.duke.edu/article/view/771/851>).

GRAZZINI 2003 – S. Grazzini, *La σύγκρισις fra Pompeo ed Alessandro nel Somnium Scipionis: a proposito di Cicerone, De republica VI 22*, în MH 57 (2003), p. 220-236.

GREEN 1978 – P. Green, *Caesar and Alexander: aemulatio, imitatio, comparatio*, AJAH 3 (1978), p. 1-26.

GREENHALGH 1981 – P. A. L. Greenhalgh, *Pompey, the Roman Alexander*, London, 1981.

GRÜNEWALD 1990 – Th. Grünewald, *Constantinus Maximus Augustus. Herrschaftspropaganda in der Zeitgenössischen Überlieferung*, Stuttgart, 1990.

GUZMÁN GUERRA 2004 – A. Guzmán Guerra, *Leyenda, Historia y Literatura en torno a Alejandro*, în J. M^a. Candau Morón, F. Javier González Ponce, G. Cruz Andreotti (eds.), *Historia y Mito. El pasado legendario como fuente de autoridad. Actas del Simposio Internacional celebrado en Sevilla, Valverde del Camino y Huelva entre el 22 y el 25 de abril de 2003*, Málaga, Servicio de Publicaciones. Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, 2004, p. 329-363.

HANNESTAD 1989 – N. Hannestad, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, I, traducere și postfață de M. Gramatopol, București, 1989.

HANSEN 1965 – G. Ch. Hansen, *Alexander und die Brahmanen*, Klio 43-45 (1965), p. 351-380.

HARF-LANCNER, KAPPLER, SUARD 1999 – L. Harf-Lancner, C. Kappler, F. Suard (éds.), *Alexandre le Grand dans les littératures occidentales et proche-orientales. Actes du Colloque de Paris, 27-29 novembre 1997*, Paris, 1999.

HAYS 2000, 204-207 – G. Hays, *A Second Look at Fulgentius's Alexander*, VChr 54 (2000), p. 204-207.

HAYS 2003, 124-125 – G. Hays, *Fulgentius on the Death of Alexander* (De aet. p. 167.9ff.), în MH 60 (2003), p. 124-125.

HECKEL 2002 – W. Heckel, *The Wars of Alexander the Great. 336-323 BC*, Osprey Publishing, 2002.

HEKSTER 2006 – O. Hekster, *Descendants of Gods: Legendary Genealogies in the Roman Empire*, în L. de Blois, P. Funke, J. Hahn (eds.), *The Impact of Imperial Rome on Religions, Ritual and Religious Life in the Roman Empire. Proceedings of the Fifth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, 200 B.C.-A.D. 476)*, Münster, June 30-July 4, 2004, Leiden, 2006, p. 24-35.

HELLEGOUARC'H 1999 – J. Hellegouarc'h, in *Eutrope, Abrégé d'histoire romaine*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Les Belles Lettres, Paris, 1999.

den HENGST 2010, 68-83 – D. den Hengst, *Alexander and Rome*, în idem, *Emperors and Historiography. Collected Essays on the Literature of the Roman Empire* by Daniël den Hengst, introduced and edited by D. W. P. Burgersdijk and J. A. van Waarden, adiuvante H. Schreuders, indices conscripsit P. Burgersdijk, Leiden-Boston, 2010, p. 68-83 (publicat inițial în *Lampas* 32 (1999) p. 3-24).

L'HUILLER 1992 – M.-J. L'Huiller, *L'empire des mots. Orateurs gaulois et empereurs romains aux 3e et 4e siècles*, Besançon-Paris, 1992.

HUMMOND 1996 – N. G. L. Hummond, *Some passages in Polyaeus' Stratagems concerning Alexander*, GRBS 37/1 (1996), p. 23-53.

HUTTNER 2008 – U. Huttner, *Von Maximinus Thrax bis Aemilianus*, în *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*, I, hrsg. von K.-P. John, U. Hartmann und Th. Gerhardt, Akademie Verlag, Berlin, 2008, p. 198-199.

IGNACIO SAN VICENTE 2002 – J. Ignacio San Vicente, *Moneda y propaganda política: de Diocletiano a Constantino*, Vitoria-Gasteiz, 2002.

ISAGER 1993 – J. Isager, *Alexander the Great in the Roman literature from Pompey to Vespasian*, în J. Carlsen et alii (ed.), *Alexander the Great. Reality and myth*, Roma, 1993, p. 75-84.

JOHNE, HARTMANN, GERHARDT 2008 – *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*, I, hrsg. von K.-P. John, U. Hartmann und Th. Gerhardt, Akademie Verlag, Berlin, 2008.

JOUANNO 2002 – C. Jouanno, *Naissance et métamorphoses du Roman d'Alexandre. Domaine grec*, CNRS, Paris, 2002.

KIENAST 1996 – D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996.

KLAUS 2006 – R. Klaus, *Julian. Kaiser, Gott und Christenhaser*, Stuttgart, Klett-Cotta, 2006.

KLEIN 1987 – R. Klein, *Zur Beurteilung Alexanders des Grossen in der patristischen Literatur*, în W. Will, J. Heinrichs (hrsgg.), *Zu Alexander d. Gr. Festschrift G. Wirth*, Amsterdam, 1987, p. 925-989.

KLEIN 1999 – R. Klein, *Zur Beurteilung Alexanders des Grossen in der patristischen Literatur*, în idem, *Roma versa per aevum. Ausgewählte Schriften zur heidnischen und christlichen Spätantike*, hrsg. von R. von Haehling und K. Scherberich, Hildesheim-Zürich-New York, 1999, p. 460-517.

KOLB 2001 – F. Kolb, *Herrscherideologie in der Spätantike*, Akademie Verlag, Berlin, 2001.

KOULAKIOTIS 2006 – E. Koulakiotis, *Genese und Metamorphosen des Alexandermythos. Im Spiegel der griechischen nichthistoriographischen Überlieferung bis zum 3. Jh. n. Chr.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 2006.

KÖRNER 2002 – Chr. Körner, *Philippus Arabs, ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*, Berlin-New York, 2002.

KÜHNEN 2008 – Angela Kühnen, *Die imitatio Alexandri in der römischen Politik 1. Jh. v. Chr. - 3. Jh. n. Chr.*, Rhema, 2008.

LANZA 2002 – M. Lanza, *Roma e l'eredità di Alessandro. Gli esordi dell'espansionismo romano in Oriente*, Res Gestae, Milano, 2012.

LEME 2009 – A. L. Leme, *Arriano de Nicomédia, ideólogo do poder: considerações sobre os aspectos da formação do líder exemplar na Anábase de Alexandre Magno*, Alétheia, 2 (2009) (<http://revistaale.dominiotemporario.com/doc/Leme.pdf>).

LIPPOLD 1992 – A. Lippold, *Kaiser Claudius I. (Gothicus), Vorfahr Konstantius d. Gr., und die römische Senat*, Klio 74 (1992), p. 380-394.

LIPPOLD 2002 – A. Lippold, *Claudius, Constantius, Constantinus. Die V. Claudii der HA. Ein Beitrag zur Legitimierung der Herrschaft Konstantins aus Stadtrömischer Sicht*, în HAC, VIII, 2002, p. 309-343.

MANSOURI 1998 – S. Mansouri, *Perses, Grecs et Romains dans les écrits historiques arabes du Moyen-Âge: histoires proches et histoires lointaines*, DHA 24/2 (1998), p. 137-158.

MARASCO 1997 – G. Marasco, *Giovanni Malala e la tradizione ellenistica*, MH 54/1 (1997), p. 30-34.

MARTIN 1994 – P. M. Martin, *L'idée de royauté à Rome, II*, Clermont-Ferrand, 1994.

MASTINO 1981 – A. Mastino, *Le titolature di Caracalla e Geta attraverso le iscrizioni*, Bologna, 1981.

MASTINO 1984 – A. Mastino, *Antonino Magno, la Cittadinanza e l'Impero universale*, în *La nozione di „Romano” fra cittadinanza e universalità. Atti del II Seminario internazionale di studi storici „Da Roma alla Terza Roma”, 21-23 aprile 1982*, Napoli, 1984, p. 559-563.

MASTINO 1986 – A. Mastino, *Orbis, kosmos, oikoumene: aspetti spaziali dell'idea di impero universale da Augusto a Teodosio*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia. Atti del III Seminario internazionale di studi storici „Da Roma alla Terza Roma”, 21-23 aprile 1983*, Napoli, 1986, p. 68-94.

MAZZAOUI 1991 – M. M. Mazzaoui, *Alexander the Great and the Arab historians*, Graeco-Arabica 4 (1991), p. 34-43.

MAZZARINO 1966 – S. Mazzarino, *Il pensiero storico classico*, II/2, Bari, 1966.

MERKELBACH 1977 – R. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, zweite, neubearbeitete Auflage unter Mitwirkung von J. Trümpf, München, 1977.

MICHEL 1967 – D. Michel, *Alexander als Vorbild für Pompeius, Caesar und Marcus Antonius*, Bruxelles, 1967.

MIGLIARIO 2009 – E. Migliario, *Storia romana e cultura latina per i retori greci di età augustea*, în *Lexis*, 27 (2009), p. 513-517 (http://www.lexisonline.eu/images/archivio/27_lexis/27_migliario.pdf).

MIHALOPOULOS 2009 – C. Mihalopoulos, *The Construction of a New Ideal. The Official Portraiture of Alexander the Great*, în W. Heckel and L. A. Tritle (eds.), *Alexander the Great. A New History*, Blackwell Publishing, 2009, p. 275-281.

MOLÈ VENTURA 1992 – C. Molè Ventura, *Principi fanciulli. Legittimismo costituzionale e storiografia cristiana nella tarda antichità*, Catania, 1992.

MOLINA BANCARI 2000 – A. Molina Bancari, *Relación entre la constitutio Antoniniana y la imitatio Alexandri de Caracalla*, în *Revista de estudios historico-jurídicos*, 22 (2000), p. 17-29.

OLIVER SEGURA 1990 – J. P. Oliver Segura, *Los gimnosofistas indios como modelos del sabio asceta para cínicos y cristianos*, A&Cr 7 (1990), p. 53-62.

PASCHOUD, SZIDAT 1997 – F. Paschoud, J. Szidat (hrsgg.), *Usurpation in der Spätantike. Akten des Kolloquiums „Staatsstreich und Staatlichkeit”, 6.-10. März 1996*, Solothurn/Bern, Stuttgart, 1997.

PALLADIUS, *De gentibus Indiae et Bragmanibus*, hrsg. von W. Berghoff, Meisenheim am Glan, 1967.

PFISTER 1976 – F. Pfister, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, Meisenheim am Glan, 1976.

PIEMONTESE 1995 – A. M. Piemontese, *La figura di Alessandro nelle letterature d'area islamica*, în *Alessandro Magno. Storia e mito*, a cura di A. Di Vita, C. Alfano, Leonardo Arte, Roma, 1995, p. 177-183.

PIEMONTESE 2010 – A. M. Piemontese, *Sources and Art of Amir Koussrou's „The Alexandrine Mirror”, în The Necklace of the Pleiades. 24 Essays on Persian Literature, Culture and Religion*, F. Lewis and S. Sharma, Leiden University Press, 2010, p. 31-46.

PLÁCIDO 1990 – D. Plácido, *Alejandro y los emperadores romanos en la historiografía griega*, în *Neronia IV. Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos. Actes du IVe*

Colloque international de la SIEN, édités par J. M. Croisille, Bruxelles, 1990, p. 58-75.

PLÁCIDO 1995 – D. Plácido, *L'image d'Alexandre dans la conception plutarquée de l'Empire romain*, DHA 21/2 (1995), p. 131-138.

de POLIGNAC 1981 – F. de Polignac, *L'homme aux deux cornes. Une image d'Alexandre du symbolisme grec à l'apocalyptique musulmane*, MEFRA 96/1 (1981), p. 29-51.

de POLIGNAC 1982 – F. de Polignac, *L'image d'Alexandre dans la littérature arabe: l'Orient face à l'hellénisme?*, Arabica 29/3 (1982), p. 296-306.

de POLIGNAC 1996 – F. de Polignac, *Alexandre entre ciel et terre: initiation et investiture*, Studia Islamica 84 (1996), p. 135-144.

PRITCHARD 1995 – T. Pritchard, *The Collatio Alexandri et Dindimi: a revised text*, C&M 46 (1995), p. 255-283.

PUGLIESE-CARRATELLI 1979 – G. Pugliese-Carratelli, *L'imitatio Alexandri Constantiniana*, in *Felix Ravenna*, 118 (1979), p. 81-91.

RAHIM SHAEYEGAN 2004 – M. Rahim Shaeeyegan, *Philostratus's Heroikos and the Ideation of Late Severian Policy toward Arsacid and Sasanian Iran*, in *Philostratus's Heroikos. Religion and Cultural Identity in the Third Century C.E.*, edited by E. Bradshaw Aitken and J. K. Berenson Maclean, Brill, Leiden, 2004, p. 296-315.

REININK 2002 – G. J. Reinink, *Heraclius, the New Alexander. Apocalyptic Prophecies during the Reign of Heraclius*, in G. J. Reinink, B. H. Stolte (eds.), *The Reign of Heraclius (610-641). Crisis and Confrontation*, Leuven, Peeters, 2002, p. 81-94.

REQUENA JIMÉNEZ 2001 – M. Requena Jiménez, *El emperador predestinado. Los presagios de poder en época imperial romana*, in *Interclassica*, 2001, p. 105-145.

RICHARD 1974 – J.-C. Richard, *Alexandre et Pompée. À propos de Tite-Live IX, 16, 19 – 19, 17*, in *Mélanges de philosophie, de littérature et d'histoire offerts à P. Boyancé*, Roma, 1974, p. 653-659.

RÖßLER 1993 – D. Rößler, *Das Kaiserporträt im 3. Jahrhundert*, in K.-P. John (Hrsg.), *Gesellschaft und Wirtschaft des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert. Studien zu ausgewählten Problemen*, Berlin, 1993, p. 334-339.

RUIZ-MONTERO, FERNANDEZ ZAMBUDIO 2009 – C. Ruiz-Montero, J. Fernandez Zambudio, *La doctrine morale de la Vie d'Alexandre de Macédoine (rec. A)*, in *Passions, vertus et vices dans l'ancien roman. Actes du colloque de Tours, 19-21 octobre 2006, organisé par l'université François-Rabelais de Tours et la UMR 5189, Histoire et Sources des Mondes Antiques*, édité par B. Pouderon and C. Bost-Pouderon, avec index établis par S. Montanari, Maison de l'Orient de la Méditerranée-Jean Pouilloux, Lyon, 2009, p. 297-307.

SCHEITHANER 1987 – A. Scheithaner, *Kaiserbild und literarisches Programm. Untersuchungen zur Tendenz der Historia Augusta*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987, p. 65-68.

SCHLUMBERGER 1974 – J. Schlumberger, *Die Epitome de Cesaribus. Untersuchungen zur heidnischen Geschichtsschreibung des 4. Jahrhundert n. Chr.*, München, 1974.

SCHMIDT 1999 – Th. S. Schmidt, *Plutarque et les barbares. La rhétorique d'une image*, Louvain-Namur, 1999.

SETTIPANI 2000 – Chr. Settiani, *Continuité gentile et continuité familiale dans les familles sénatoriales romaines à l'époque impériale*, Published by the Unit for Prosopographical Research, Linacre College, University of Oxford, 2000.

SIJPESTEIJN 1982 – P. J. Sijpesteijn, *More Remarks on Some Imperial Titles in the Papyri*, ZPE 49 (1982), p. 104-106.

SMITH 2011 – R. Smith, *The Casting of Julian the Apostate 'in the Likeness' of Alexander the Great: a Topos in Antique Historiography and its Modern Echoes*, in *Histos*, 5 (2011), p. 44-106 (<http://research.ncl.ac.uk/histos/documents/2011.02SmithCastingofJulian.pdf>).

STEINMANN 2000 – *Die Collatio Alexandri et Dindimi, lateinisch-deutsch, übersetzt und kommentiert von M. Steinmann*, Göttingen, 2000.

STEINMANN 2001 – M. Steinmann, *Die Collatio Alexandri et Dindimi – eine annotierte Arbeitsbibliographie*, GFA 4 (2001), p. 51-84 (<http://www.gfa.d-r.de/4-01/steinmann.pdf>).

STÖCKER 1979 – Chr. Stöcker, *Alexander der Grosse bei Fulgentius und die Historia Alexandri Macedonis des Adamantis*, în *VChr*, 33 (1979), p. 55-75.

SYME 1983 – R. Syme, *The Ancestry of Constantine*, în idem, *Historia Augusta Papers*, Oxford, 1983, p. 63-79.

RUGGINI 1961 – L. Ruggini, *L'Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni e il Liber de morte testamentoque eius*, *Athenaeum* 39 (1961), p. 285-357.

SORDI 1986 (1989) – M. Sordi, *Alessandro e Roma nella concezione storiografica di Orosio*, în *Hestiasis. Studi di tarda antichità offerti a Salvatore Calderone*, I, Messina, 1986 (1989), p. 183-193.

SORDI 1990 – M. Sordi, *Alessandro e Roma nella concezione storiografica di Orosio*, în *Neronia IV. Alejandro Magno, modelo de los emperadores romanos. Actes du IVe Colloque international de la SIEN*, édités par J. M. Croisille, Bruxelles, 1990, p. 388-395.

SORDI 2002 – M. Sordi, *Alessandro e Roma nella concezione storiografica di Orosio*, în idem, *Scritti di storia romana*, Milano, 2002, p. 423-431.

SPENCER 2002 – D. Spencer, *The Roman Alexander. Reading a Cultural Myth*, Exeter, University of Exeter Press, 2002.

SPENCER 2009 – D. Spencer, *Roman Alexanders: Epistemology and Identity in Alexander the Great: A New History*, in W. Heckel and L. A. Tritle (eds.), *Alexander the Great. A New History*, Blackwell Publishing, 2009, p. 251-274.

SCHWANZERBERG 1975 – E. Schwanzerberg, *The Portraiture of Alexander*, în *Alexandre le Grand. Image et réalité*, entretiens préparés par E. Badian, présidés par D. van Berchem, Vandoeuvre-Genève, 1975, p. 249-253.

TABACCO 2000 – *Itinerarium Alexandri*, testo, apparato critico, introduzione, traduzione e commento di R. Tabacco, L. S. Olschki, 2000.

TAMANI 1997 – G. Tamani, *La tradizione ebraica del „romanzo di Alessandro”*, în *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Forme e modi di trasmissione. Atti del Seminario Nazionale (Trieste, 19-20 settembre 1996)*, a cura di A. Valvo, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 1997, p. 221-232.

TANTILLO 1998 – I. Tantillo, *„Come un bene ereditario”: Costantino e la retorica dell'Impero-patrimonio*, *AnTard* 6 (1998), p. 251-265.

TEMELINI 2006 – M. A. Temelini, *Pompey's politics and the presentation of his theatre-temple complex 61-52 BC*, *Studia Humaniora Tartuensia*, 7.A.4, 2006 (<http://www.ut.ee/klassik/sht/>).

van THIEL 1974 [1983] – *Leben und Taten Alexanders von Makedonien. Der griechische der Alexanderroman nach der Handschrift L*, hrsg. und übersetzt von H. van Thiel, Darmstadt, 1974 [1983].

THOMAS 1966 – Incerti auctoris *Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte testamentoque Alexandri*, iterum edidit P. H. Thomas, Leipzig, 1966, p. 1-30.

TISÈ 2002 – B. Tisè, *Imperialismo romano e imitatio Alexandri. Due studi di storia politica*, Galatina, Lecce, 2002.

TORREGARAY PAGOLA 2003 – E. Torregaray Pagola, *La influencia del modelo de Alejandro Magno en la tradición escipiónica*, *Gerión* 21/1 (2003), p. 137-166.

TRAINA 1997 – G. Traina, *Problemi testuali dello „Pseudo-Callistene” armeno*, în *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Forme e modi di trasmissione. Atti del Seminario Nazionale (Trieste, 19-20 settembre 1996)*, a cura di A. Valvo, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 1997, p. 233-240.

WARDLE 2005 – D. Wardle, *Valerius Maximus on Alexander the Great*, *ActaClass* 98 (2005), p. 141-162.

WIRTH 1975 – G. Wirth, *Alexander und Rom*, în *Alexandre le Grand. Image et réalité*, entretiens préparés par E. Badian, présidés par D. van Berchem, Vandoeuvre-Genève, 1975, p. 181-221.

WIRTH 1993 – G. Wirth, *Der Weg in die Vergessenheit. Zum Schicksal des antiken Alexanderbildes*, Wien, 1993, 20-26, p. 53-77.

WHITBY 1998 – M. Whitby (ed.), *The Propaganda of Power. The Role of Panegyric in Late Antiquity*, Leiden-Boston-Köln, 1998.

WORTHINGTON 2003 – I. Worthington (ed.), *Alexander the Great. A Reader*, Routledge, 2003.

YANKOWSKI 1962 – *The Brahman episode. St. Ambrose's version of the colloquy between Alexander der Great and the Brahmins of India*, edited from a Vatican manuscript, translated from the Latin by S. V. Yankowski, Ansbach, 1962.

ZECCHINI 1984 – G. Zecchini, *Alessandro Magno nella cultura dell'età Antonina*, în *Alessandro Magno tra storia e mito*, a cura di M. Sordi, Milano, 1984, p. 195-212.

ZECCHINI 1992 – G. Zecchini, *Dall' imperium Daciscum alla Gothia: il ruolo di Costantino nell'evoluzione di un tema politico e storiografico*, în *Costantino il Grande dall'Antichità all'Umanesimo*, a cura di G. Bonamente e F. Franca, Macerata, 1992, p. 915-933.

ZECCHINI 2007 – G. Zecchini, *Greek and Roman Parallel History in Ammianus*, în *Ammianus after Julian. The Reig of Valentinian and Valens in Books 26-31 of the Res Gestae*, edited by J. den Boeft, J. W. Drijvers, D. den Hengst and H. C. Teitler, Brill, Leiden, 2007, p. 210-218.

ZUGRAVU 2003 – Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*. Scurtă istorie a poporului roman, editio bilinguis, traducere de M. Alexianu și R. Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2003.

ZUGRAVU 2006 – N. Zugravu, în Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*. Carte despre împărați, editio bilinguis, traducere de M. Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2006.

ZUGRAVU 2007 – N. Zugravu, *Posteritatea istoriografică a lui Traianus în Antichitatea târzie (I)*, C&C 2 (2007), p. 227-230.

ZUGRAVU 2012 – N. Zugravu, în Pseudo-Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*. Epitomă despre împărați, editio bilinguis, traducere și considerații lingvistice de M. Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, note și comentarii, indice de N. Zugravu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2012.

**Fig. 1 - Staatliche Museen zu Berlin; Münzkabinett Online
RIC IV-3 Nr. 1: IOTAPIANUS.**

IMP M F R IOTAPIANVS

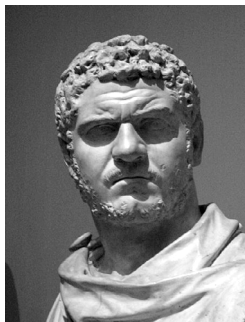
VIC-TOR-IA - AVG

<http://www.smb.museum/ikmk/object.php?id=18203971>

**Fig. 2 - Medalion de la Abukir (Egipt), Bode-Museum Berlin
*Caracalla în ipostaza lui Alexandru.***

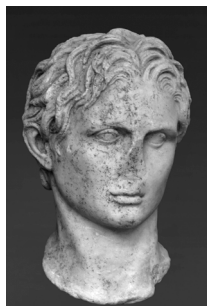
<http://www.livius.org/cao-caz/caracalla/caracalla.html>

Fig. 3, 4 - Portrete ale lui Caracalla.

Muzeul Puşkin, Moscova
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d0/Caracalla03_pushkin.jpg

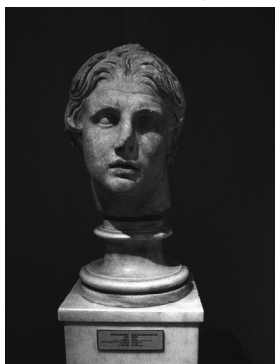
Pergamonmuseum, Berlin
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5d/Pergamonmuseum_-_Antikensammlung_-_Portrait_-_B%C3%BCste_36.JPG

Fig. 5 - Lysippus, Alexandru Macedon.

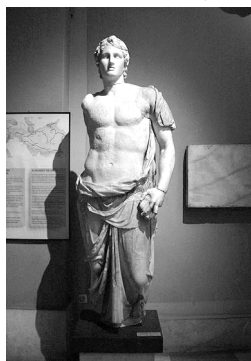
http://it.wikipedia.org/wiki/File:Alexander_Schwarzenberg_Glyptothek_Munich.jpg

6-7 - Portrete ale lui Alexandru Macedon

6. Istanbul, Muzeul Arhaeologic (sec. II a.Chr.); 7. Istanbul, Muzeul Arheologic (sec. III a.Chr.).

<http://commons.wikimedia.org/wiki>

<http://commons.wikimedia.org/wiki>

Fig. 8-10 - Reprezentări de *dracones*8. Columna lui Traianus; 9. Columna lui Traianus; 10. Chester – *draconarius*.Fig. 11-12 - Thessalonica, Arcul lui Galerius, pilastrul B/sud-est: *adlocutio*; *dracones*11. http://it.wikipedia.org/wiki/Arco_di_Galerio;12. http://it.wikipedia.org/wiki/Arco_di_Galerio.

Fig. 13 - Giulio Romano, *Giove seduce Olimpiade*, cca 1526-1534

<http://it.wikipedia.org/wiki/File:Jupiter-and-olympia-1178.jpg>

Fig. 14 - Contorniat, *Olympia cu șerpi*, cca 350-425 p.Chr.

Fig. 15 - Thessalonica, Arcul lui Galerius, pilastrul B / Nord-Est:
Bătălia de pe fluviu; victoria triumfală

<http://it.wikipedia.org/wiki/File:Arch-of-Galerius-1.jpg>.

Fig. 16: Pompei, Casa Faunului: Bătălia de la Issos

http://it.wikipedia.org/wiki/File:Issus_-_Alexander.jpg.

Fig. 17: Muzeul arheologic din Istanbul,
„Sarcofagul lui Alexandru”: Bătălia de la Issos

http://it.wikipedia.org/wiki/File:Macedonian_Army_Alexander.jpg.